

'Magt er ikke noget man har': Et kollektiv for hjemløse udsat for Foucault

Grænsen for, hvor langt man som socialarbejder vil gå, ligger i spændingsfeltet mellem det professionelle, det personlige og det private.

AF CHARLOTTE SIIGER

Vi befinder os i et kollektiv for hjemløse misbrugere; et sted hvor beboerne efter et langt og slidsomt liv ikke skal mødes med de helt store krav, men derimod med støtte, hjælp og omsorg. I dag er der statusmøde i personalegruppen, og en af de beboere, der er på dagsordenen, er Frederik. Frederik er involveret i en konflikt med en anden beboer, Max. Frederik mener, at Max har stjålet fra ham. Personalet mener derimod, at Frederik tager fejl, og at miseren nok skyldes hans paranoide forestillinger. Ikke desto mindre lyder det fra en af mødedeltagerne: 'Når Frederik er vred over at være blevet bestjålet, så er det nu engang, fordi det er sådan, han har det – uanset om det er sandt, han er blevet bestjålet eller ej'. En anden tilføjer: 'Vi får ham aldrig overbevist om, at Max ikke har stjålet fra ham'. Problemet er også: 'Han vil heller ikke have, vi administrerer hans penge for ham'. Dette ville ellers nok kunne løse problemet med, at Frederik føler sig bestjålet, men 'vi må kunne finde en anden løsning', siger endnu en.

Indsatsen skal altså ikke dreje sig om, at Frederik skal lave om på sig selv. Snarere er det personalet, der skal lave sig om. Der følger nu en længere snak om, at de som personale bør være lyttende, anerkendende og nærværende over for Frederik frem for at irettesætte ham – uden at man dog behøver at give Frederik ret. På et tidspunkt er der en der siger: 'Hvordan skal man tale

til Frederik? Kan det fx være nedladende at minde ham om, hvad klokken er?'

Casen illustrerer en generel tendens: I løbet af mit feltarbejde har jeg overværet mange ordvekslinger blandt socialarbejdere (pædagoger, socialrådgivere, sygeplejersker etc.) om, hvordan de bør tænke og handle for at tilpasse sig den enkelte beboer frem for det omvendte: At den enkelte beboer skal passes ind i en institutionel ramme. Feltarbejdet indgår i mit ph.d.-projekt, der overordnet set undersøger organisationen af det sociale arbejde på de såkaldte boformer – herberger og forsorgshjem. Jeg har opholdt mig på tre forskellige boformer, ligesom jeg har besøgt nogle af de hjemløsebotilbud, der er tilknyttet disse såsom et kollektiv for dobbeltdiagnosticerede, 'skæve huse' for dem, der kan klare en mere selvstændig tilværelse og alternative plejehjem for

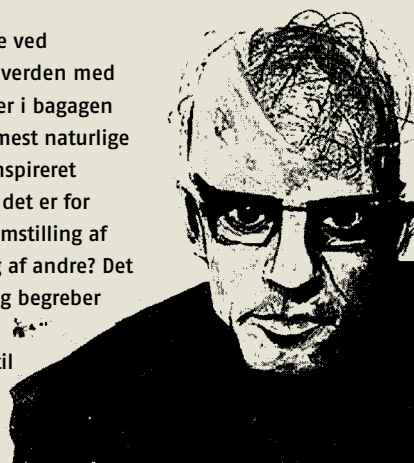
ældre, plejekrævende misbrugere. Af de forskellige slags tilbud er personalets bestræbelser på at tilpasse sig den individuelle beboer mest udpræget dér, hvor det – ligesom i ovenstående case – er meningen, at beboerne kan blive boende i meget lang tid eller livet ud.

En af de samfundsanalytikere, jeg trækker mest på for at forstå dels relationerne mellem beboere og socialarbejdere, dels relationerne mellem socialarbejderne indbyrdes, er den franske filosof Michel Foucault (1926- 1984). Det er da også to af hans begreber, denne artikel handler om: magt og selvteknologi. I det følgende vil jeg først introducere disse begreber og dernæst vise, hvordan de kan bruges, ved at anvende dem på ovenfor beskrevne case.

Magt som formgiver

Foucault hører til de absolutte sværvægttere i gruppen af moderne

HVORFOR FOUCAULT? Det jeg bedst kan lide ved Foucault er, at han inspirerer til at betragte verden med et kritisk blik. Med hans begreber og metoder i bagagen bliver man nødt til at stille spørgsmål til de mest naturlige og selvfølgelige forhold. Et typisk Foucault-inspireret spørgsmål kan fx gå ud på at afdække, hvad det er for nogle magtforhold der gør, at en bestemt fremstilling af sandheden bliver dominerende på bekostning af andre? Det fascinerende er også, at Foucaults metoder og begreber kan bruges på alle niveauer af samfundet: Fra statens måde at regere befolkningen på til helt konkrete møder mellem et systems repræsentanter og dets brugere. CS

tænkere, der sætter sig spor i nutidig samfundsforskning. Det gælder ikke mindst inden for forskningen i socialt arbejde, hvor blandt andre Margaretha Järvinen og Nanna Mik-Meyer (5), Esben Houborg (3), Jørgen Elm Larsen (4) og Kasper Villadsen (8) når til nye indsigter ved hjælp af Foucaults metoder og begreber. Det gælder fx, når de afdækker de sider af magten, som er skjulte, dér hvor der ellers ikke umiddelbart synes at være magt til stede. Et konkret eksempel kan hentes fra Larsens analyse af, hvordan socialarbejdere forsøger at myndiggøre brugerne gennem træning og overtalelse, så de kan lære at opføre sig på måder, der lever op til gængse normer. Selv om der ikke bruges tvang og disciplineringsmidler, er der alligevel tale om, at man vil styre brugerne i bestemte retninger (4). Foucaults begrebsapparat er særdeles velegnet til at afdække sådanne mere umærkelige måder at udøve magt på. Det skyldes ikke mindst hans uvante måle at opfatte magt på. For Foucault eksisterer magt kun i form af aktivitet, hvor den – kort sagt – er en måde, hvorpå nogle handlinger former andre handlinger (1). Magt er dermed ikke en 'ting', der eksisterer i sig selv. Derfor kan den heller ikke besiddes: Der er ikke nogen personer eller grupper, der har magt, og nogen der *ikke* har.

Magten virker ved at omskabe individer til subjekter. Men der er ikke kun tale om et subjekt, der underkaster sig magt, for magt er ifølge Foucault også produktiv (1, 6). I det ligger, at magten ikke kun indskrænker vores handlerum, den skaber i lige så høj grad muligheder for at handle på måder, vi ellers ikke havde tænkt på: Subjektet bliver i stand til at gøre noget, han eller hun ellers ikke villet have kunnet. Hermed være også sagt, at for Foucault er magt ikke i sig selv hverken ond eller god, men noget der former subjekter og handlinger på bestemte måder, alt efter hvilke typer af magt-teknikker der

anvendes. Alt i alt udgør Foucaults magtopfattelse et eklatant brud med en mere traditionel opfattelse af magt, som noget nogen har, og hvor magt næsten pr. definition er af det onde. Men Foucaults magtopfattelse forhindrer vel at mærke ikke, at magtforhold kan og bør underlægges moralsk stillingtagen; det ligger blot uden for hans videnskabelige ærinde.

Magt som selv-bearbejdelse

Magten er mest effektiv, når den udøves på en måde, som kan få individer til at arbejde med sig selv i den retning, som magten lægger til rette: Der kan spares enorme ressourcer på overvågning og kontrol, hvis individet af sig selv skaber sig selv som subjekt i forhold til en ramme, en sandhed, et regelsæt eller andet i omverdenen. Denne styringsproces indfanges af Foucaults begreb om selvteknologi, hvor teknologi i denne forbindelse betyder, at 'nogen vil noget med nogen' (7). Sagt med andre ord er selvteknologi en serie teknikker, som individet bruger til at bearbejde sig selv gennem regulering af sin krop, sine tanker og sin adfærd. Ved at bruge sådanne teknikker kan individet opnå en højere grad af perfektion, lykke, renhed og visdom (2).

Begrebet selvteknologi stammer fra Foucaults senere forfatterskab, hvor han implicit giver sine kritikere ret i, at han tidligere måske har lagt for meget vægt på magtens undertrykkende, disciplinerende virkning: 'Måske har jeg insisteret for meget på dominansens og magtens teknologi. Jeg bliver mere og mere interesseret i interaktionen mellem én selv og andre og i teknologier til individuel dominans, historien om hvordan et individ handler på sig selv, i selv-teknologi' (2, side 19).

Socialarbejdernes dobbeltsidige magtudøvelse

Hvis man følger Foucaults tankegang, optræder socialarbejdere som

magtudøvere – også i de situationer, hvor de gør deres bedste for at forstå og respektere deres brugere. Der er blot tale om en anden form for magt end den, der baserer sig på tvang og kontrol. Ovenstående case er netop et sådan eksempel: Socialarbejderne vil ikke irettesætte, men tværtimod prøve at acceptere Frederik på hans egne betingelser. I den proces når de frem til, at Frederik har paranoide forestillinger, hvilket betyder, at hans uretmæssige beskyldninger mod Max kan passes ind i den ramme, arbejdet er underlagt, nemlig at der skal være plads til selv de beboere, der gør allermest modstand mod at tilpasse sig gængse normer. I en foucaultsk optik er det, der sker, imidlertid ikke, at socialarbejderne forsøger at finde ud af, hvem Frederik er i objektiv forstand. Der er ikke en sandhed om ham, som socialarbejderne måske kunne nå frem til, hvis de søgte intenst og længe nok, sådan som de lægger op til at ville via lynning, anerkendelse og nærvær. Snarere kan situationen beskrives som en proces, der går ud på at skabe en bestemt sandhed om Frederik og derved et bestemt subjekt. På den måde bliver den magtudøvelse, der afspejler sig i socialarbejdernes ordveksling, et eksempel på magten, når den er produktiv. Subjektet, som socialarbejderne er ved at skabe af Frederiks person, er 'offeret'. Det er især tydeligt der, hvor personalet frem for at bebrejde Frederik fratager ham ansvaret for hans egne handlinger: Han kan ikke gøre for, at han er, som han er, for han er styret af noget uden for hans kontrol, nemlig de paranoide forestillinger. Denne identitet er én, personalet mener, de blot må acceptere: 'Det er nu engang sådan, han er' og 'vi får ham aldrig overbevist om, at Max ikke har stjålet fra ham'. På den måde tjener offersubjektiviteten det formål at gøre det muligt for socialarbejderne at leve op til arbejdets principper om at skabe plads til beboernes 'genstridighed'

frem for, at de fx havde defineret beboerne som ondskabsfulde. Samtidig er der skabt en ramme, inden for hvilken beboerne kan gives mulighed for at handle. Det ses i casen ved, at den form for offeridentitet, Frederik tilskrives ikke, er én, hvor han forventes at være passiv og tavs, sådan som det i andre sammenhænge forventes af ofre, men derimod én, hvor han forventes at sætte ord på sine tanker og følelser: Han skal være et aktivt offer. Det er så socialarbejdernes opgave at 'være lyttende, anerkendende og nærværende', som de siger. Casen siger ikke noget om, hvorvidt Frederik rent faktisk underordner sig denne offeridentitet, men den siger noget om det perspektiv, socialarbejderne vælger at anlægge på ham og hans handlinger. Derved afspejler socialarbejdernes ordveksling den dobbeltsidighed, der ligger i Foucaults magtopfattelse, nemlig at magten både kan være producerende og undertrykkende: At blive set som et offer giver Frederik visse mulighe-

der – fx muligheden for at modtage personalets accept – men den udelukker andre; fx betragtes Frederiks udsagn om sin konflikt med Max ikke som en reel gengivelse af virkeligheden. I den forstand kan man sige, at subjektet (Frederik) bliver objektgjort, idet han placeres i en bestemt position, der kan kaldes et 'objektiveret subjekt'.

I forlængelse heraf ligger det også i socialarbejdernes indbyrdes ordveksling, at de påtager sig ansvaret for relationen til brugerne, hvilket i en anden sammenhæng formuleres meget præcist af en socialarbejder i kollektivet, hvor Frederik bor: 'Når der er problemer med brugerne, så er det ikke dem, der er noget i vejen med; det er os der skal lave os om'. Sætningen afspejler en bestemt optik inden for hjælpens univers, hvor rollerne er byttet rundt i forhold til det gængse: Frem for at arbejdet skal gå ud på at forandre eller udvikle brugerne, er det primært personalet, der skal forandre og udvikle sig. Indsatsen går altså ud på

at få ændret på hjælperne frem for de hjælp-trængende. Det er her, det bliver aktuelt at bruge Foucaults begreb om selvteknologi på *personalet* – i modsætning til de fleste magtanalyser af socialt arbejde, der fokuserer på brugernes selvteknologi.

Socialarbejdernes udøvelse af selvteknologi

Selvteknologien kommer til udtryk i casen, når mødedeltagerne deler synspunkter for at blive klogere (jf. Foucault: opnå visdom og perfektion i arbejdet) og handle mere korrekt (jf. Foucault: regulere deres krop). Det er især de etiske aspekter af arbejdet, der er temaet. Et udsagn, der i særlig grad illustrerer dette er: 'Hvordan skal man tale til Frederik? Kan det fx være nedladende at minde ham om, hvad klokken er?'

De overvejelser, mødedeltagerne gør sig, afspejler en etisk norm om at komme Frederik i møde ved at lytte og være nærværende og ikke-nedladende. På den måde kan man sige, at hans handlinger – eller i det mindste *talen om* hans handlinger – har indvirkning på socialarbejdernes måde at arbejde med sig selv på. Som magtudøvere træder også de ind i en bestemt subjektposition, der indebærer, at de må udføre et stort arbejde på sig selv for at kunne forstå brugernes verdensbillede: De må ændre på sig selv for at kunne ændre på brugeren, så han eller hun kan komme til at kunne noget, vedkommende ikke kunne før. Men der er også grænser for, hvor langt socialarbejderne vil gå; de føler sig fx ikke forpligtede til at give Frederik ret. Arbejdet indebærer altså ikke, at man skal tilsidesætte sine egne holdninger. Snarere at man undgår at konfrontere beboerne med dem.

Grænsen for, hvor langt man som socialarbejder vil gå, kan forstås inden for rammerne af et gennemgående fagligt tema om forholdet mellem 'de tre p'er': det professionelle, det personlige og det private. Ideen er, at socialarbejdere skal bruge både

deres professionelle og personlige sider i kombination med hinanden i deres relation til brugeren, men at det private skal holdes udenfor. Der er således tale om en bestemt form for selvteknologi, hvor socialarbejderne forsøger at skabe sig selv som subjekter i forhold til et etisk-fagligt ideal, der kan beskrives som: Man skal bruge sine personlige sider til at komme tæt på brugeren, men man skal stadig kende den grænse, der gør, at man kan passe på sig selv.

Netop dette: 'At passe på sig selv' kan sammenlignes med det 'at drage omsorg for sig selv', som, ifølge Foucault, var en vigtig læresætning i antikken. For de gamle grækere var det at 'drage omsorg for sig selv' en af de vigtigste regler for social og personlig optræden og for kunsten at leve. Men i vores nutidige øjne, mener Foucault, er dette begreb obskurt og udvisket. Hvis der er en, der spørger: 'hvad er det vigtigste moralske princip i det gamle Grækenland?' så ville det umiddelbare svar være det, som Foucault kalder det delphiske princip: 'kend dig selv.' Det er, som om læresætningen 'drag omsorg for dig selv' er gledet ud i glemslen (Foucault 1988: 19). I antikken blev 'drag omsorg for dig selv' set som en forudsætning for at kunne drage omsorg for andre – i modsætning til i dag, hvor det kan lyde selvoptaget at ville give sig selv omsorg. Interessant nok er socialarbejdernes argument lidt i samme retning som i antikken: Når de vil holde deres private selv uden for relationen til brugeren, så er det for at kunne yde en ordentlig professionel indsats. Ellers ville de blive ligesom brugerne og miste deres autoritet. Tanken er, at der skal være en forskel mellem hjælper og hjælpetrængende, hvis indsatsen skal gøre gavn.

Idealet om en subjekt-subjekt relation

Fra udsagnene i casen at dømme er socialarbejderne villige til at udstrække deres forståelse mest muligt og 'gøre beboerne til dirigenter i de-

res eget liv', som en af mødedeltagerne siger. Idealet er altså at skabe en subjekt-subjekt relation, hvor beboerne aktivt former deres eget livsforløb. En sådan indstilling er der behov for, hvis de mest marginaliserede hjemløse skal fastholdes i en bolig. Men ud fra et foucaultsk perspektiv er der ikke tale om et magtfrit rum, selv om det kan se sådan ud for en umiddelbar betragtning. Snarere er der tale om en særlig form for magt, der drejer sig om at opmuntre og overbevise beboerne til at arbejde med sig selv – udøve selvteknologi – i retninger, som måske vil give dem en bedre tilværelse. Men det er ikke bare brugerne, der udøver selvteknologi, det gør personalet også. Det kommer særlig tydeligt frem i Frederiks case, hvor det ser ud til, at socialarbejderne har så godt som opgivet at få ham til at ændre sig. Så meget desto mere prøver de at ændre på sig selv for at leve op til principper om forståelse og rummelighed.

Ved at bruge Foucault bliver det altså muligt at afdække magten – også når man vil det gode. Og det bliver muligt at foretage en mere subtil magtanalyse, hvor magt ikke er reduceret til et simpelt spørgsmål om noget, en part (et subjekt) gør mod en anden (et objekt). Der er snarere tale om skiftende subjektpositioner mellem to eller flere parter, som indvirker på hinanden i gensidige relationer samtidig med, at de udøver selvteknologi i forhold til overordnede forventninger om og krav til deres rolleudfyldning. Selv om det i sidste instans er socialarbejderne, der indtager den mest magtfulde position i relation til brugeren, så er der parallelt en tendens til, at de gør sig store anstrengelser for at lede efter og rette 'fejl' i egen adfærd snarere end i brugernes. I disse individualiseringstider er spørgsmålet, om socialarbejdernes ansvar for at passe på sig selv er blevet overladt for meget til den enkelte? Mon dette kan være en af forklaringerne på den

stress, der opleves blandt personalet på mange tilbud for hjemløse?

LITTERATUR

1. Foucault, M.: Afterword. The Subject and Power. I: Michel Foucault Beyond Structuralism and Hermeneutics. Dreyfus, H.L. & Rabinow, P. (red.). University of Chicago Press. Chicago, s.208-226. 1983.
2. Foucault, M: Technologies of the self. I: Technologies of the Self. A seminar with Michel Foucault. Martin, L.H., Gutman H. & Hutton, P.H. (red.). USA: The University of Massachusetts Press, s.16-49. 1988.
3. Houborg, E.: Stofmisbrug, metadon, subjektivering. Historiske og aktuelle fremstillinger af stofmisbrug. Sociologisk Institut, Københavns Universitet. København. 2006.
4. Larsen, J. E. : Marginale mennesker i marginale rum. I: Det magtfulde møde mellem system og klient. Järvinen, M., Larsen, J.E. & Mortensen, N. (red.). Aarhus Universitetsforlag, s. 148-184. 2002.
5. Järvinen, M. & Mik-Meyer, N.: Indledning: At skabe en klient. I: At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde. Hans Reitzels Forlag, s. 9-29. København. 2003.
6. Jørgensen, M. & Phillips, L.: Diskursanalyse som teori og metode. Roskilde Universitetsforlag, Samfundslitteratur. Roskilde. 1999.
7. Jöhncke, S, Svendsen, M.N. & Whyte, S.R: Løsningsmodeller. Sociale teknologier som antropologisk arbejdsfelt. I: Viden om Verden. En grundbog i antropologisk analyse. K. Hastrup (red.). Hans Reitzels Forlag, s. 385-407. København. 2004.
8. Villadsen, K.: Det sociale arbejde som befriendelse. I: *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde.* Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (red.). Hans Reitzels Forlag, s. 192-226. København. 2003.